

13. századi fémfonalas textilmaradvány Szentcs-Kaján-Temetőhalom 33. sírjából Újabb adatok az Árpád-kori fémfonalas textilek viselettörténetéhez és a bolgár–magyar kapcsolatok kérdéséhez

TÜRK Attila^{1,2*} és HARANGI Flórián^{3,4}

¹ Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Magyar Őstörténeti és Honfoglalás Kori Régészeti Tanszék, Mikszáth Kálmán tér 1., 1088 Budapest, Magyarország

² ELTE HTK Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Tóth Kálmán utca 4., 1097 Budapest, Magyarország

³ MNMKK Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Régészeti Intézet, Daróczi út 3., 1113 Budapest, Magyarország; e-mail: harangi.florian@mnmm.hu

⁴ Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Történettudományi Doktori Iskola Régészeti Műhely, Mikszáth Kálmán tér 1., 1088 Budapest, Magyarország

Kézirat beérkezett: 2025. július 9. • Kézirat elfogadva: 2025. augusztus 25.

Megjelent az interneten: 2025. október 21.

ABSZTRAKT

Tanulmányunkban egy 13. századi dél-alföldi fémfonalas textiltöredéket mutatunk be, mely Szentcs-Kaján-Temetőhalom lelőhely 33. sírjából került elő 2000-ben. Szentcs-Kaján-Temetőhalom régészeti lelőhely Csongrád-Csanád vármegye északi részén, Szentcs közgazgatási területén, a várostól 13 km-re északra található, Kaján határrészben. A lelet egy meglehetősen gazdag, 11. század első felében induló templom körüli temetőben vált ismertté, maga a sír a 13. század második felére keltezhető. A korszak kutatásában igen ritka lelet részletes bemutatása mellett a tárgy technikai elemzésén túl elsőként érvelünk párhuzamokkal az Árpád-kori fémszálás női fejviseleti elemek balkáni eredete mellett. Egyúttal hangsúlyozzuk, hogy a korabeli Magyarországon biztosan importként feltűnő fémfonalas textilek több irányból és forrásból érték el a Magyar Királyságot. A középkori fémfonalas női fejdíszek egy része nyugat-európai kapcsolatokkal bír(hat), de a Szentcs-kajáni példány egy új, balkáni, feltehetően bulgáriai kapcsolatrendszerrel tanúskodik.

KULCSSZAVAK

fémfonalas textil, női fejdísz, 13. század, bolgár-magyar kapcsolatok, középkori viselet

ABSTRACT

In our study we present a 13th-century textile fragment with metal threads from the South Great Plain, which was found in 2000 in Grave 33 of the Szentcs-Kaján-Temetőhalom site in a churchyard. The archaeological site of Szentcs-Kaján-Temetőhalom is located in the northern part of Csongrád-Csanád County, in the surroundings of Szentcs, 13 km north of the town, in the border area of Kaján. The find is known from a fairly rich churchyard dating from the early first half of the 11th century, the grave itself dating from the second half of the 13th century. In addition to the technical analysis of the find, we are the first to argue the Balkan origin of the Árpád period metal threaded women headwears. At the same time, we emphasise that metal thread textiles, which certainly appeared as imports in early Hungary, reached the Kingdom of Hungary from several directions and sources. Some of the gilded silver threaded headwears may have Western European connections, but the example from Szentcs-Kaján testifies to a Balkan-Bulgarian connection.

KEYWORDS

metal threaded textiles, headwear, 13th century, Bulgarian-Hungarian connections, Medieval garments

*Levelező szerző.

E-mail: turk.attila@btk.mta.hu

BEVEZETÉS

Tanulmányunkban egy 13. századi dél-alföldi fémfonalas textiltörödéket mutatunk be, mely Szentes-Kaján-Temető-halom lelőhely 33. sírjából került elő egy meglehetősen gazdag, korai indulású templom körüli temetőből. A lelet technikai elemzése mellett elsőként érvelünk párhuzamokkal a tárgytypus esetleges balkáni eredete mellett. Egyúttal hangsúlyozzuk, hogy a korabeli Magyarországon feltehetően importárúként feltűnő fémfonalas textilek több irányból és forrásból érték el a Magyar Királyságot. A korabeli európai divat és vonatkozó viseleti szokások elemzése mellett szociokulturális szempontból is értékeljük a leletet.

A LELŐHELY FÖLDRAJZI KÖRNYEZETE ÉS KUTATÁSTÖRTÉNETE

Szentes-Kaján-Temetőhalom régészeti lelőhely Csongrád-Csanád vármegye É-i részén, Szentes közigazgatási területén, a várostól 13 km-re északra található, Kajánújfalu település mellett, Kaján határrészben, a szarvasi műút mentén, attól 450 m-re ÉNy-ra fekszik, a Nagytőke és Szentes települések közigazgatási határát jelentő földút K-i oldalán. A környezetéből 5–8 m-re kiemelkedő ÉK–DNy-i irányú, mintegy 600 m hosszú homokhát D-i végén háromszögelési pont jelzi a vonulat legmagasabb részét, mely egyben a környék legjelentősebb kiemelkedése, amit Temető-halomnak (más néven Köves-halom) neveznek. A halmot a Veker-ér oldalékkúpjára emelték, neve is utal arra, hogy templom maradványait rejtje magában¹ (1. kép 1–2).

A lelőhelyen Csallány Gábor folytatott első ízben régészeti feltárást 1935-ben és 1937-ben, egy kora Árpád-korra keltezhető temető feltárását kezdve meg. Csallány a lelőhelyet Szentes-Kaján, Bartha János és Dallos Szilágyi Antal földje néven ismertette.² A lelőhelyen Zalotay Elemér 1932-ben, majd 1959-ben Csalog József végzett terepbejárást. Mindketten megállapították a felszíni leletek alapján, hogy egy templomot és annak temetőjét rejtje itt a föld.³ A lelőhelyet 1997-ben a Szentes környékén folyó régészeti topográfiai munkálatok során fedezték fel újra a felszínen szóródó nagy mennyiségű pelyvás soványítású, Árpád-kori tégladarabok, faragott mészkőtörödékek, valamint a templom felszíni maradványai körül szóródó embercsont-anyag alapján. Ez utóbbiak több száz, a területen az 1950-es évek végétől folyt rendszeres mezőgazdasági munkák által megbolygatott és elpusztított sírhoz tartozott. A lelőhelytől nyugatra fekvő szántott táblából nagy mennyiségű, főként Árpád-kori

kerámialelet, nagyrészt cserépbogrács-törödékek kerültek elő, melyek alapján jól azonosítható az egykori faluhely kiterjedése. Két egymást követő évben, 2000-ben és 2001-ben sikerült feltárni a templom alapjának maradványait, az északi oldal kivételével az eredeti kőalapozással együtt, mely az Alföldön igen ritka jelenség. A templom mellett a templom körüli temető összesen 72 sírja vált ismertté a két ásatási szezonban. A K–Ny tájolású nyújtott helyzetű, háton fekvő vázak mellett előkerült S végű karikaékszerek típusai és az érmék a kora Árpád-kortól indulóan kelteznek a temető használatát.⁴ Mivel a templom alatt egyetlen sír sem került elő, a két jelenség időbeli párhuzamossága bizonyított (2. kép 1), ezt az alapról vett faszén radiokarbon meghatározása (11. század első fele-középe) is alátámasztotta. A templom építéséhez használt faanyag radiokarbon kor meghatározása és a templom alatti sírok hiánya alapján úgy véljük, hogy a Csallány Gábor által korábban feltárt 24 temetkezés (köztük I. András pénzével kezelt sír is) már egy korai, a 11. század első felében induló templom körüli temetőhöz tartoztak. Vagyis feltehetően nem egy kétrétegű, a pogány időköt követően beszentelt és folyamatosan használt ún. gellértegyházi típusú temetőről van szó,⁵ melyek a Szent István által utolsóként (1028) alávetett regionális uralkodó, Ajtony egykori dél-alföldi régiójában az írott források alapján is megerősített temetőtípus.⁶

A TEMPLOM KÖRÜLI TEMETŐ JELLEMZŐ LELETANYAGA ÉS A TEMETŐ 33. SÍRJA

A templom területéről és a sírokból főként a 11–12. századra keltezhető leletek (ékszerek és érmék) kerültek elő.⁷ A leleteknek csak kisebb része keltezhető a 13. századra. Kiemelkedő jelentőséggel bír egy limoges-i *corpus* keresztoszár végéről eredő veret,⁸ továbbá három faragott, jó minőségű márványtörödékek a templombelsőből,⁹ amelyek a templomot alapító közösség jelentős anyagi potenciáljáról tesznek tanúbizonyságot. Ezt erősítik az aranyhuzalból készült S végű karikaékszerek is,¹⁰ melyek Mesterházy Károly és több kutató szerint a kora Árpád-kori keresztény vezetőréteg sírjait jelzik.¹¹ 2000-ben került feltárássra a 33. számú felnőtt női sír (2. kép 2–3) is a temető rétegtanilag is kései, 13. századi részében, melyben a vizsgálatunk tárgyát képező fémfonalas textilmaradvány (2. kép 4–5) is előkerült.

⁴Türk (2005).

⁵Bíró és Balázs (2018).

⁶Türk (2005) 31. jegyzet. A lelőhelyről előkerült limoges-i ötvöstárgy közlése lásd: Türk (2003a). A temető és a lelőhely rövid, összefoglaló bemutatása a 2005. évi templom körüli temetők kutatását bemutató *Opuscula Hungarica* kötetben jelent meg: Türk (2005).

⁷Türk (2005).

⁸Türk (2003a).

⁹Türk (2004) 220.

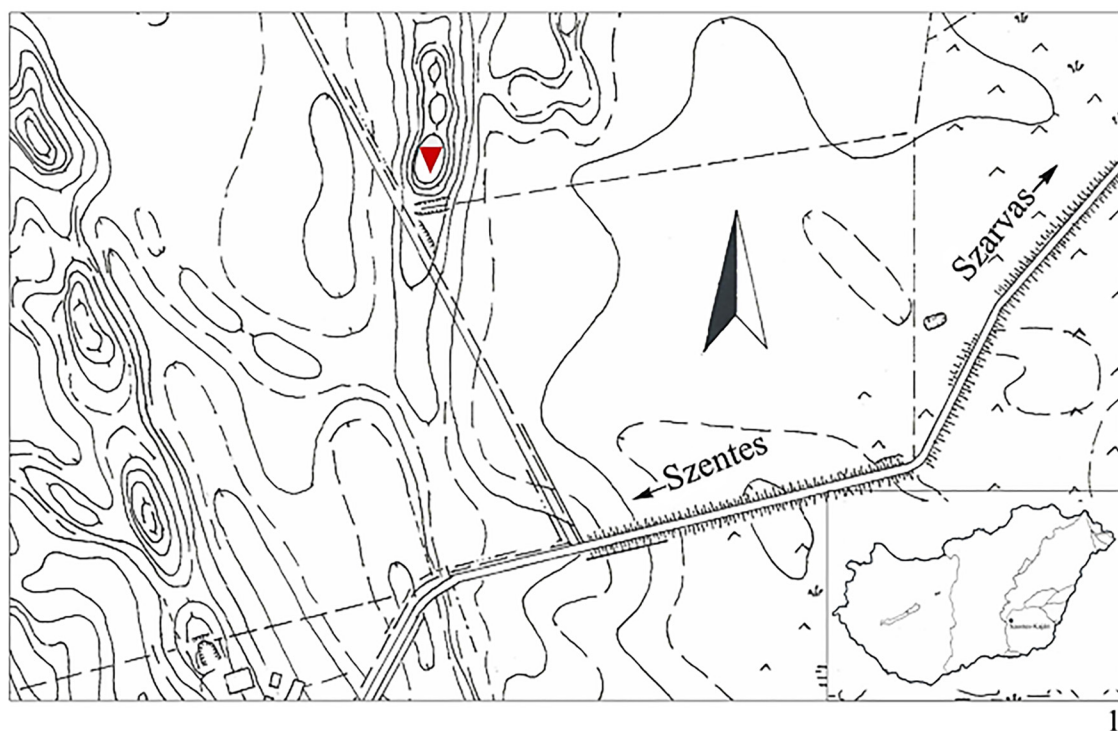
¹⁰Türk (2003b) 210.

¹¹Mesterházy (1983) 143–151.

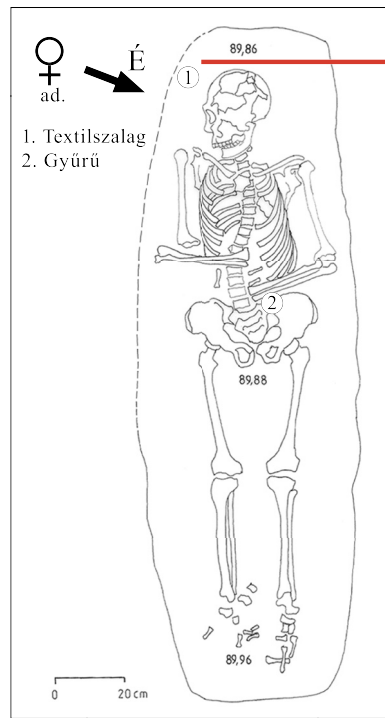
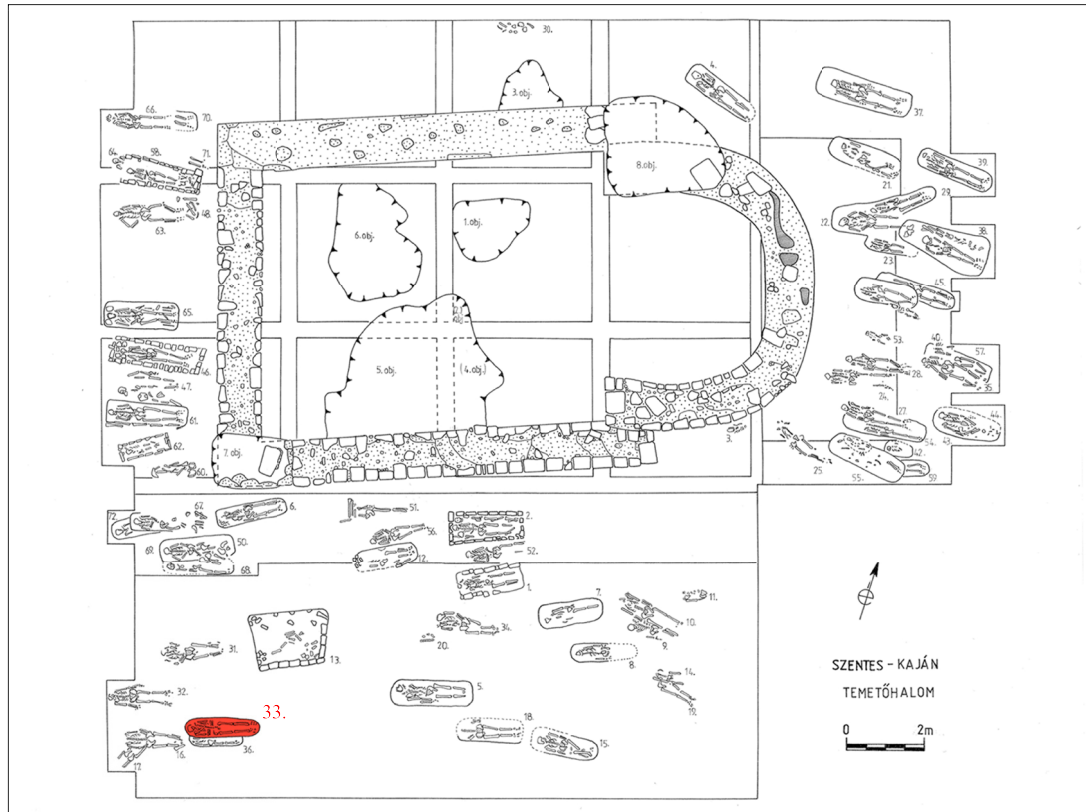
¹Bede (2008) 29. A Köves-halom elnevezés az Alföldön gyakran utal kurgánokra, laponyagokra, természetes kiemelkedésekre épült templomokra, melyek legtöbbször már az Árpád-korban elpusztultak: Mesterházy (1982) 106.

²Szentes-Kaján: Koszta József Múzeum (KJM) Régészeti Adattár 311–85, 312–85; Bálint (1991) 253, no. 267–268; Csallány (1937) 4, (1940), 23; Fehér et al. (1962) 73, no. 1009; Kovalovszki (1957) 65.

³A vonatkozó adattári jelzetekkel lásd: Bede (2008) 29.

1. kép. Szentes-Kaján-Temetőhalom lelőhely. 1: a lelőhely a topográfiai térképen; 2: a lelőhely az I. katonai felmérés térképen
 Fig. 1. The site of Szentes-Kaján-Temetőhalom. 1: on a topographic map; 2: on the map of the first Habsburg military survey

2. kép. A Szentes-Kaján-Temetőhalom lelőhelyen feltárt Árpád-kori templom. 1: a lelőhelyen feltárt jelenségek alaprajza; 2-3: Szentes-Kaján-Temetőhalom, 33. sír; 4: a 33. sírból előkerült fémfonalas textilmaradvány a sírban; 5: a 33. sírból előkerült fémfonalas textilmaradvány a bontás után

Fig. 2. Árpád Age church at Szentes-Kaján-Temetőhalom. 1: site map; 2-3: survey of Grave 33; 4: metal-threaded textile remnants from Grave 33; 5: the metal-threaded textile remains after conservation

33. sír

Sírfolt a szántott felszínen nem mutatkozott, mindössze a felszíntől számított 40–45 cm mélységben jelentkezett a sírgödör nyoma, közvetlenül a szántott réteg alatt, a vázcsontok körül. A sírgödör téglalap alakú volt, sarkai lekerekítettek, oldalai íveltek, a koponya és a lábfejek irányában szűkülnek, D-i oldalának pontos kiterjedésének meghatározása szuperpozíció miatt bizonytalan. A temetkezés metszette a 36. számú sírt, részben megbolygatva a váz bal oldalának csontjait, mélységük azonban azonos volt. A sírban háton, nyújtott helyzetben egy felnőtt nő (*adultus*) csontváza feküdt. Koponyája a jobb oldalra billent, bal oldali része és a koponya teteje sérült volt, valószínűleg a szántás megbolygatta. Mindkét kézfejét a hasára (medence fölött) fektették, a bal kézfej a jobb alatt volt a lábfejek irányában. A lábfejek bolygatottak voltak (2. kép 2–3). Tájolás: É 106°; sírmélység: koponyánál: –62 cm, medencénél: –64 cm, lábnál: –56 cm; sírhossz: 194 cm; sírszélesség: 41–58 cm; vázhossz: 176 cm.

Mellékletek:

1. A koponya jobb oldalán, a koponyatető magasságának vonalában, attól 12 cm-re D-re a sírgödör alján egy keskeny, visszahajtott, szegett szélű textilszalag feküdt, melynek fonalait külső felületükön aranyozott ezüstlemezéből készített szalagok ölelik körbe (2. kép 4–5, 3. kép 1–3). A textilszalag mindkét végén kissé hullámos.¹² Az eredeti, kötésben lévő, mindkét szálirányt megőrző rész hossza kb. 7 cm, ennek végein a fonalak kibomolva szétágaznak. Sz.: 0,5 cm; v.: 0,1 cm. KJM ltsz.: 2000.7.17.
2. A medence alatt, a sír földjéből – tehát nem viseleti helyzetben – került elő egy ezüsből készült, kiszélesedő fejű pántgyűrű. A tárgy enyhén aszimmetrikus kialakítású és kopott. A gyűrű abroncsa oldalt lapos, alul félkör átmetszetű, a két szárvég összeforrasztásának helyét nem dolgozták el. Az abroncs a gyűrűfej irányába ellaposodik és kiszélesedik, a külső oldalán bevésített minta látható, mely háromszög alakban elhelyezett vonalakból és köztük apró, pontszerű beütögetésekből áll. A pecsétlőlapon elhelyezett minta – feltehetőleg – egy felemelt kezű, stilizált emberalakot ábrázol. A széleken egymással szemben elhelyezett, félkör alakú, bemélyített vonalak apró pontokat kereteznek (3. kép 4). Átm.: 2,2 cm; pánt sz.: 0,3–0,7 cm; fej átm.: 1,1 cm. KJM ltsz.: 2000.7.16.

A vázból vett mintán ¹⁴C kormeghatározásra került sor az MTA ATOMKI debreceni laborjában, ami alapján a sír nagy biztonsággal keltezhető a 13. század középső harmadának végére (6. kép 7). A mikrorégiót a tatárjárás jelentős mértékben érintette, illetve a lelőhelyről származó eddigi adataink szerint sem a temető, sem az azt körülvevő falu

élete nem folytatódott a 13. század második felében,¹³ azonban a 33. sír arra utal, hogy a temetőt a mongol pusztítás után a század derekán, második felében egy ideig még használták.

A FÉMFONALAS TEXTILMARADVÁNY ÉS PÁRHUZAMAI A MAGYAR KIRÁLYSÁG ÁRPÁD-KORI LELETEI KÖZÖTT

A helyszínen készült sírleírás alapján a koponya jobb oldalán koponya jobb oldalán, a koponyatető magasságának vonalában, attól 12 cm-re D-re a sírgödör alján egy keskeny, leszegett szélű textilszalag feküdt, melynek textilszárait külső felületükön aranyozott ezüstlemezéből készített tekercssel vonták be.

A tárgy sírbéli helyzetéből adódóan a fejviselet részeként értelmezhető (3. kép 1–3), az feltehetően egy összetett szerkezetű viseleti elem részeként, talán annak szegélyeként értelmezhetjük. A töredéken megfigyelhető, ép szélmaradványok alapján a vetületeket alkották az aranyozott ezüstlemez selyem bélfonalra tekercselésével készült fémfonalak (4–5. kép). Így feltehetően nem egy táblácskával szőtt szalag, hanem egy horizontális szövőszéken – esetleg egy szélesebb szádfán – szőtt textil töredékéről beszélhetünk.

Ahhoz, hogy ezt a textilmaradványt értelmezni tudjuk részletesen meg kell vizsgálnunk az Árpád-kor viseleti szokásait. A honfoglaló magyarság Közép-Európában sajátosnak számító viseleti kultúrával érkezett a Kárpát-medencébe a 9. század végén, amely azonban rohamosan megváltozott a 10. század folyamán. A 10. századi emlékekből mindössze egyetlen bizonytalan adatot ismerünk fémfonalas textil sírba helyezésére, hogy a fémfonalak felhasználásának már őskori előzményei is vannak az európai viselettörténetben, hiszen beszövésükkel erős vizuális hatást értek el.¹⁴ Az így készült textilek különösen figyelemfelkeltőek lehettek, ami alapján a reprezentáció eszközeként szolgálhattak a legtöbb korban. Így elképzelhető, hogy értéküknél fogva, státuszszimbólumként a fentebb tárgyalt késő középkori, újkori pártákhöz hasonlóan az Árpád-kori, aranyozott ezüstszalakkal szőtt fejviseleti elemek is üzenethordozó szereppel bírtak.¹⁵

Bálint Csanád a Szabadkígyós-Pálligeti-tábla honfoglalás kori temető 8. sírjában „a csat testén, azzal párhuzamosan két, ezüst drótból szőtt szálát” talált, melyet textilöv maradványaként értelmezett.¹⁶ A selyemfonalak egy oldalon aranyozott ezüstszalagokkal való körültkérése a 10–11. század fordulójától ismert eljárás az európai fonalkészítésben.¹⁷ Jóllehet az Árpád-kor vizsgált textíliáival

¹³Türk (2003a).

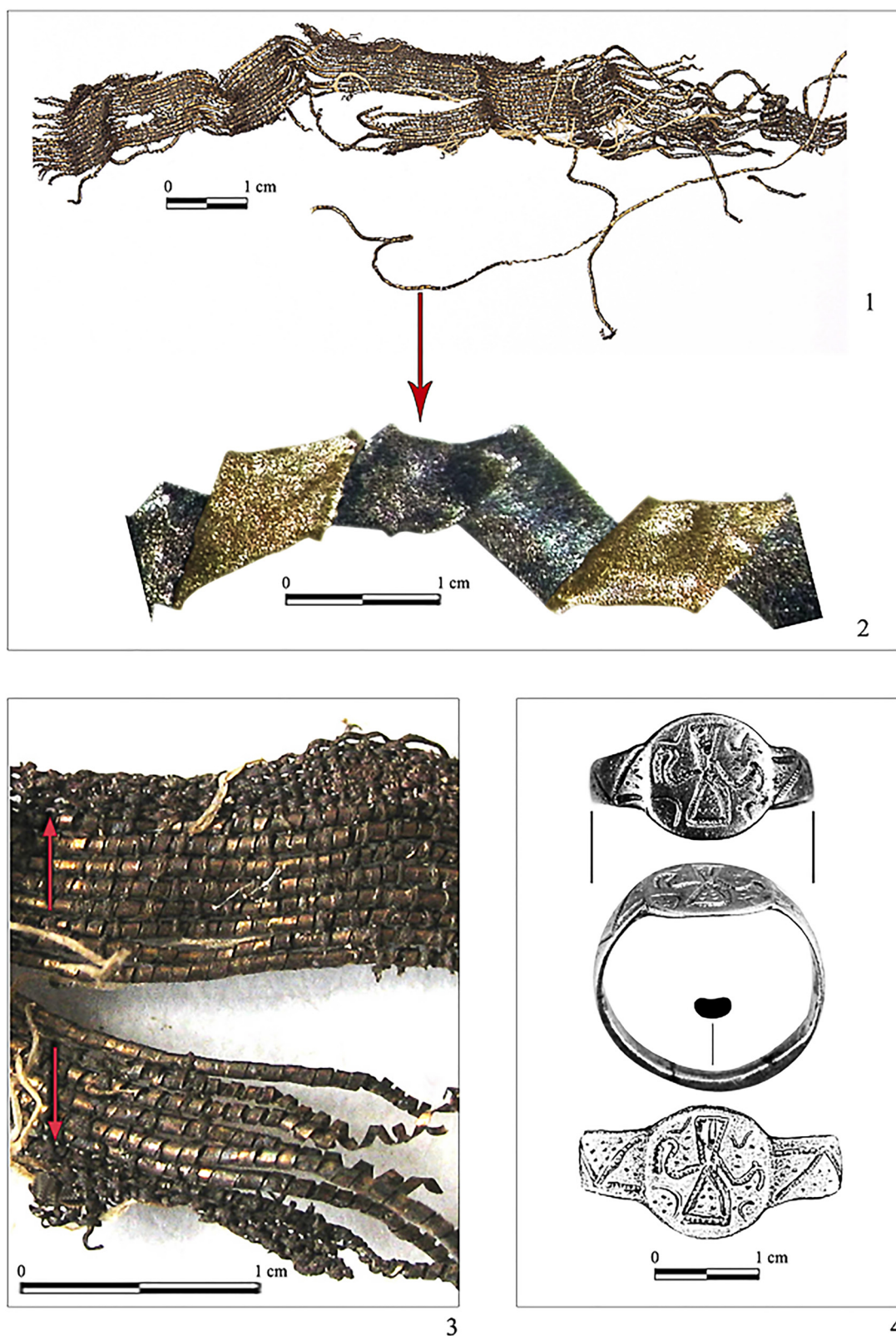
¹⁴Grömer (2016) 193; Brandenburgh (2016) 151–155.

¹⁵A viseletek üzenethordozó szerepéről általánosan, további antropológiai irodalommal lásd: Pennick Morgan (2018) 9–11.

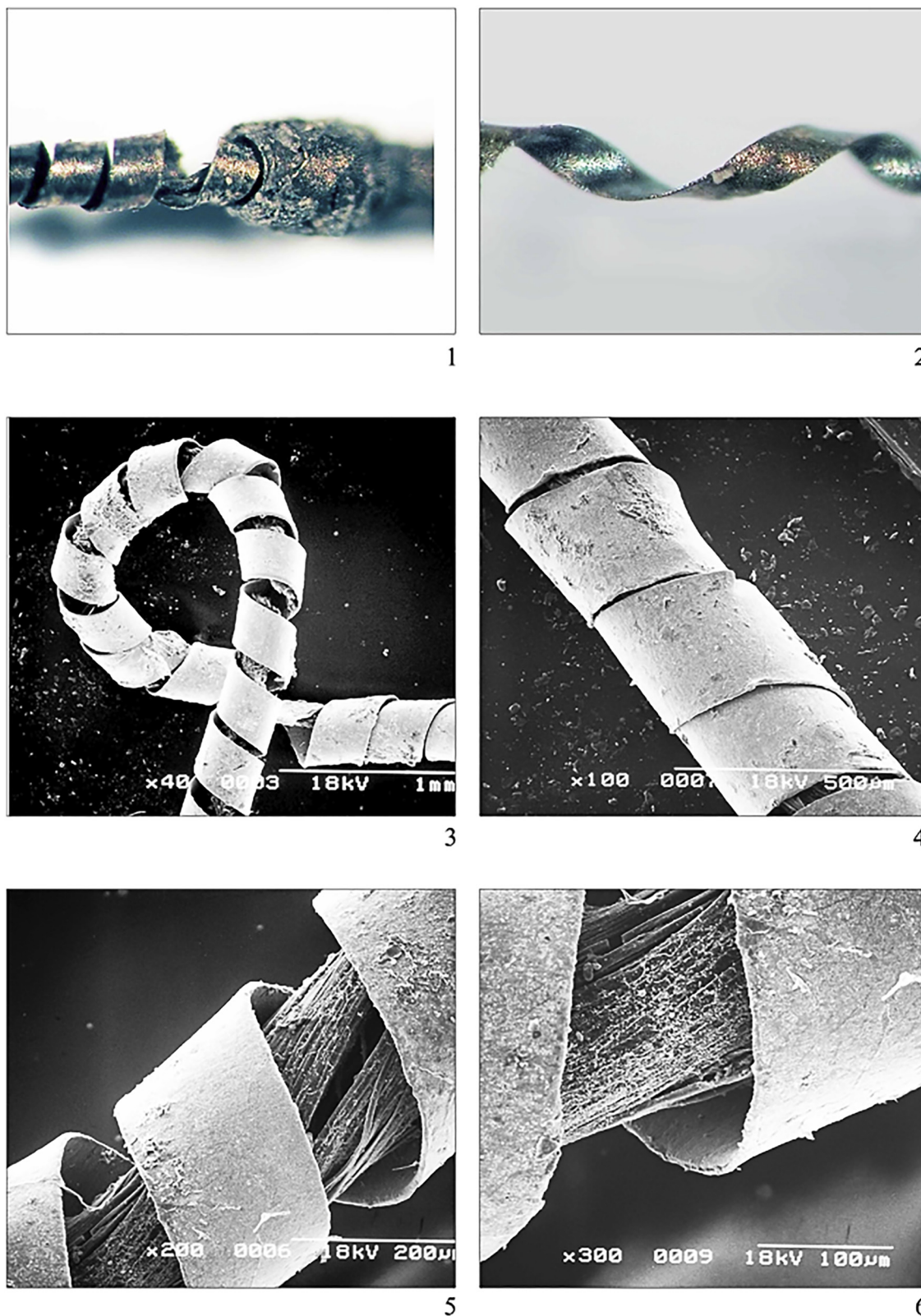
¹⁶Bálint (1971) 65.

¹⁷A középkori fémfonalak készítése technikájához lásd: E. Nagy et al. (1993) 9–14; Geijer (1938) 68–75; Lengyel (2013) 196–198.

¹²A leletet nagy fokú érzékenysége miatt nem bontottuk ki a helyszínen (vö. 2. kép 4–5), hanem a koponyával együtt *in situ* fölveltük és a szentesi Koszta József Múzeum restaurátor műhelyében került részletes feltárássra, melyet Vigh László restaurátor végzett. A textilmaradványokhoz kapcsolódó vázrészecskék, tárgycsoportok *in situ* felvétele és restaurátorlaborban való bontása napjainkra az ásatási protokoll bevett részévé vált, ami elengedhetetlen feltétele a szervesanyag-maradványok precíz dokumentálásának.

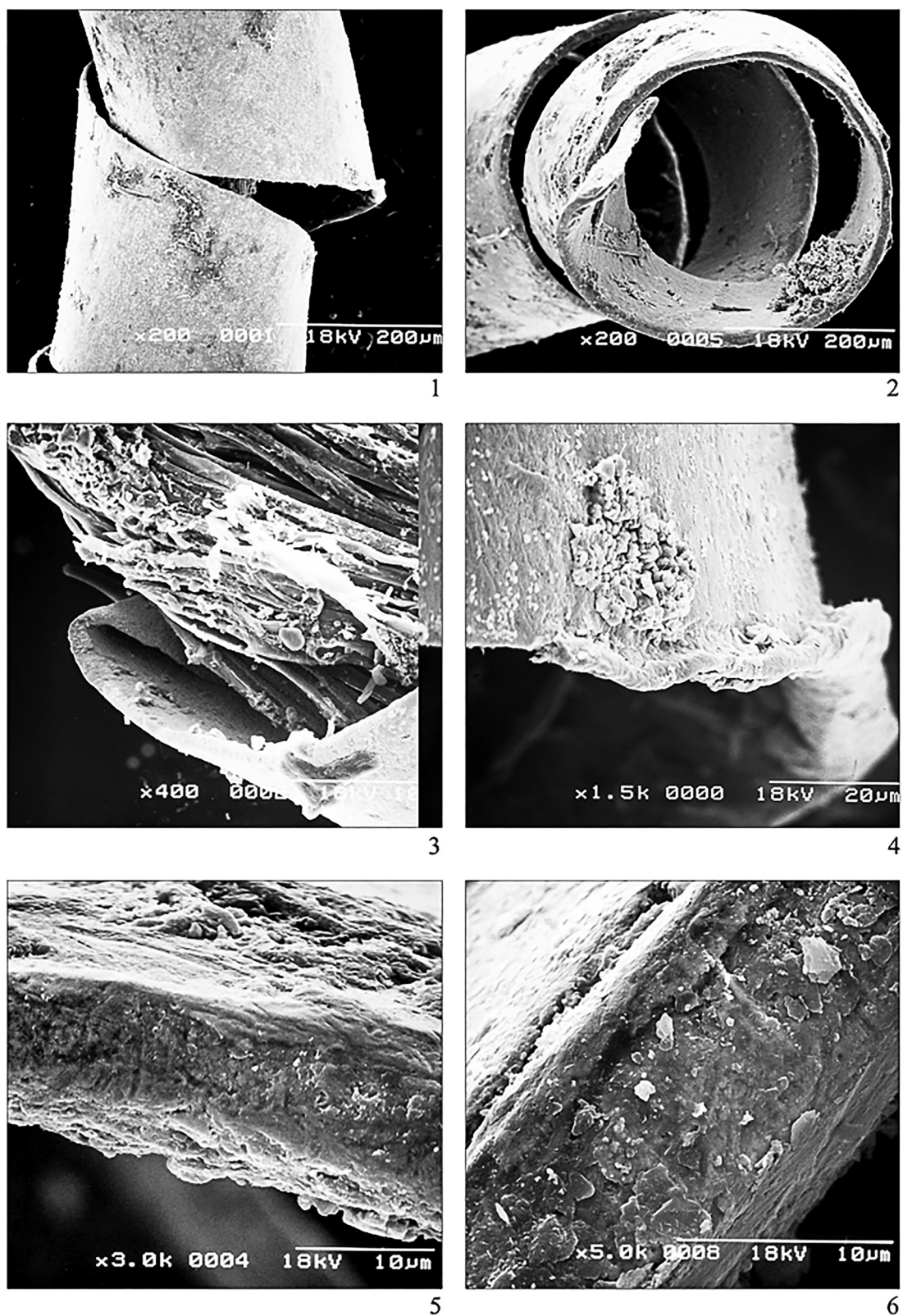

3. kép. Szentes-Kaján-Temetőhalom 33. sír leletei. 1–3: fémfonalas textilmaradvány; 4: poncolt emberalkkal díszített ezüstgyűrű
Fig. 3. Finds from Grave 33 of Szentes-Kaján-Temetőhalom. 1–3: metal-threaded textile remains; 4: silver ring with a punched human figurine

4. kép. A Szentes-Kaján-Temetőhalom 33. sírból előkerült fémfonalak mikroszkópos felvételei. 1–2: optikai mikroszkópos felvételek; 3–6: pásztázó-elektronmikroszkóp (SEM) felvételek

Fig. 4. Microscope images of the metal threads from Grave 33 of Szentes-Kaján-Temetőhalom. 1–2: optical microscope images; 3–6: scanning electron microscope (SEM) images

5. kép. Pásztázó-elektronmikroszkóp (SEM) felvételek a Szentes-Kaján-Temetőhalom 33. sírból előkerült fémfonalakról
 Fig. 5. Scanning electron microscope (SEM) images of the metal threads found in Grave 33 of Szentes-Kaján-Temetőhalom

kapcsolatban kevés elemezhető párhuzam áll rendelkezésünkre, a korábbi vizsgálatok kimutatták, hogy a tisztán aranyfonal használatának 10–11. századi dominanciáját követően a 12. századtól egyre inkább elterjedt az aranyozott ezüsfonal használata.¹⁸ Az ezüsfonalakkal szőtt szalagok ebből az időszakból főként Skandináviából ismertek.¹⁹

Az Árpád-kori Magyar Királyság területéről viszonylag kis számban ismertek a fémfonalak felhasználásával készült textilek mind a régészeti leletanyagból, mind az egyházi kincstárakban fennmaradt műtárgyak között. A korai aranyfonalas hímzéssel díszített, vagy fémfonalakkal szőtt textilek a világi és egyházi arisztokrácia legelőkelőbb rétegéhez kapcsolódnak. Gondolhatunk itt az I. (Szent) István uralkodása idején készült, a magyar királyok koronázási palástjaként fennmaradt székesfehérvári miseruha aranyfonalas hímzéseire,²⁰ vagy a 11. századi végi, Szent László palástjaként ismert – Zágrábban őrzött – *casula* aranyszálal díszítményeire.²¹ A legkorábbi, egyházi arisztokráciához kapcsolódó sírok közt említhetjük a több viseleti elemhez tartozó aranyfonalas textiltöredékeket tartalmazó, Foerk Ernő által feltárt kalocsai érseksírt, melyet a stratigráfiai megfigyelések alapján a templom 11. századi építési periódusához köthetünk.²²

A 12. századtól egyre inkább elterjedt az aranyozott ezüsfonalak használata.²³ Az ezekkel szőtt textilek a 12–13. században már a legkülönbözőbb kontextusból ismertek. Elsőként említendő az Antiochiai Anna királyné székesfehérvári sírjából előkerült, ezüsfonallal készült csipke- és szövetmaradványok.²⁴

Nemcsak az uralkodó családhoz köthető temetkezésben, hanem korabeli centrális helyek leletanyagában is megtaláljuk az aranyozott ezüsfonallal szőtt viseleti maradványokat, ezek közül megemlíthetjük az Esztergom-prímás-szigeti apácakolostor temetőjében feltárt ezüstszálas szalagmaradványokat, melyeket bizánci aranypénz és II. Géza verete keltez a 12. századra,²⁵ szintén ismertek aranyozott ezüstszálas textilmaradványok az Esztergom-zsidódi templom körüli temetőből is, melyben a temetkezés legkésőbb a 14. század elején megszűnt, ezeket az ásatók ruhagallérként, -szegélyként értelmezték.²⁶

Különösen jól keltezhető az abaújházi kincsleletből ismert, szintén aranyozott ezüsfonalakkal szőtt textiltöredék, amelyet a tatárjárás során rejtettek el nagy mennyiségű

friesachi denárral, magyar veretekkel és különböző ezüst ékszerekkel együtt. Az ásatók nyugat-európai divatot követő „fejkötő kendő” maradványaként értelmezték a leletet.²⁷ Fontos felhívni a figyelmet azokra a további 11–13. századi női temetkezésekből ismert, a fej környékéről előkerülő fémfonalas maradványokra is, melyek a legtöbb esetben felnőtt nők sírjából kerülnek elő, így azokat a korábbi kutatás több esetben is főkéntként, ritkábban pártaként értékelte. Igaz, hogy az aranyozott ezüsfonallal szőtt maradványok a fizikai antropológiai szempontból leggyakrabban felnőtt, vagy idős nőként értékelhető személyek temetkezéseiből ismertek, azonban a néprajzi irodalom alapján a főként egy „csupán asszonyokat megillető, a férjes nőt jelképező, fejet borító öltözetdarab”,²⁸ így az Árpád-kori, vagy korábbi, régészeti kontextusból származó leletekre nem alkalmazhatjuk ezt a kifejezést, mivel nem ismerjük az elhunyt társadalmi helyzetét. Ugyanígy nem nevezhetjük azokat pártaként sem, mivel a néprajzi irodalom alapján a párta „a leányok fejét a szüzesség jelképeként övező pánt”,²⁹ a párták ilyen jellegű üzenethordozó szerepe már a kora újkortól jól adatolt az írott források alapján.³⁰

Fontos megemlítenünk Selmeczi László 2006-ban, a párták kapcsán megjelent tanulmányát,³¹ ami részletesen bemutatja azokat a késő középkori, írott forrásokat, amelyek már utalnak a fiatal, szűz lányokhoz köthető fejviseletre korona néven.³² A késő középkorban már a párta kifejezés is ismert volt, de jelentése a mainál bővebb lehetett, elsősorban „szegély” értelemben használták azt. Így említik vánkös, süveg, vagy akár lószerszámzat elemeként még a 16–17. században is a pártát, de emellett női fejékek megnevezése gyanánt is szolgált már a 14–15. századtól kezdve, amit több írott adat is megerősít.³³ A legkorábbi régészeti leletekből ismert pártákat Selmeczi a 13. század utolsó negyedétől keltezte.³⁴ Véleménye szerint: „Minden jel arra mutat, hogy a párta a német nyelvterület XIII. századi női fejviselete díszes szegélyének átvételével és sajátos magyarításával alakult ki, ugyanis a homlokot körbevevő, veretekkel díszített szalag az eladósorba vagy legénykorba lépéstől a házasságig egy sajátos minőség, a szüzesség jelképévé, jelvényévé vált.”³⁵

Összességében megjegyezhetjük, hogy néprajzi adatok alapján sajátos jelentéstartalommal bíró női fejviseletek, mint a régészeti anyagból ismert párták és főkéntők fejlődéstörténete az eddig feltárt leletek alapján nem vezethető vissza a 14. századnál, esetleg a 13. század végénél korábbi időszekekre. Illetve az egyének pontos társadalmi státusza

¹⁸Járó (2002) 65–66.

¹⁹Geijer (1938). Az ismert skandináv darabok magas száma kapcsolatban állhat a térségben folyó, nagy múltú textilkutatás hagyományaival, így feltehetően nagyobb gondot fordítanak a textilleletekre és közlésükre.

²⁰A koronázási palást restaurátori és művészettörténeti vizsgálatairól lásd: Bardoly (2002). A palástról készült legutóbbi monográfia: Tóth (2023).

²¹Sipos (1993).

²²Már a korábbi munkák is a 11–12. századra keltezték a sírt, például: Nagy (1968), mely keltezést legutóbb Buzás Gergely pontosított: Buzás (2014).

²³A magyarországi leleteknél – részletesebb időrendi vizsgálatok hiányában – alapvetően elfogadtuk a feltáró régészek keltezését.

²⁴Sipos (1999).

²⁵Lovag (2014) 79–80.

²⁶Molnár (2005) 112.

²⁷Bakos et al. (2020) 57–58.

²⁸Flórián (1979) 211.

²⁹Flórián és Gáborján (1981) 198. A főkéntők férjezett asszonyokhoz kapcsolható jelentéstartalmát már a kora újkori írott források is megerősítik: Zay (2015) 211.

³⁰Zay (2015) 207–208.

³¹Selmeczi (2006) 17–25.

³²Selmeczi (2006) 20–21.

³³Selmeczi (2006) 22–24.

³⁴Selmeczi (2006) 29–32.

³⁵Selmeczi (2006) 33.

(pl. férjezettség) sem határozható meg a régészeti és antropológiai leletek alapján az Árpád-korban, ezért tanulmányunkban a semlegesebb női fejviselet vagy női fejdísz megnevezést alkalmazzuk.

A késő Árpád-kori, falusi környezetből ismert fémfonalas textilmaradványokra már Szabó Kálmán 1938-ban megjelent munkájában is találunk példát, aki szerint Kerekegyháza és Bócsán 12. századi sírokban „aranszalakból szőtt főkötő maradványait” találták.³⁶ Szintén Szabó Kálmán tárt fel egy 14 éves lány sírjában fémfonalakkal szőtt pártavmaradványokat Felsőmonostoron, melyeket szintén a 12–13. századra keltezett.³⁷ Megemlíthetjük még, hogy Zalotay Elemér az Orosháza-gellértegyházi temető 457. sírjában a koponya alatt talált „fémszövetfonadék”-ról, a 460. sír esetében pedig a koponya jobb oldalán talált „aranyos fejdísz” maradványáról ír, amely a tarkó alatt is folytatódott, mely leletek jól keltezhetők a 12. századra.³⁸ Szintén ebbe a körbe sorolhatók a Kulcsár Mihály által közölt, a 13. század közepéig használt Baracs-apátság, templom körüli temető 4. sírjából előkerült fémfonalas fejdíszhez tartozó maradványok, melyeket a 13. századra keltez,³⁹ majd Hatházi Gábor és Kovács Loránd Olivér is közöltek „aranyszállal” szőtt ruhaszegély-maradványt Perkátáról.⁴⁰

A Magyar Királyság területén feltárt Árpád-kori női fejdíszek maradványainak elemzésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül a – főként az Erdélyi-medence területéről ismert – hajtűket, melyeket fátyolok és női fejékek/fejviseletek rögzítésére használhattak. A lelet típus eredetét Gáll Erwin és Nyárádi Zsolt Nyugat- és Közép-Európában kereste.⁴¹ Fontos megjegyezni, hogy ezekhez a hajtűkhöz egy jelenleg ismert esetben sem kapcsolódnak fémfonalas textilmaradványok, így elemzésük nem visz közelebb minket az Árpád-kori fémfonalas női fejviseletek szerkezetének megértéséhez, párhuzamaik azonosításához. Csak annyit mondhatunk el, hogy a két tárgytípus – a fémfonalas textilmaradvány és hajtű – nem fordul elő együttesen az eddig közölt adatok alapján, viszont egyes temetkezésekben a hajtűk S végű karikaékszerekkel együtt kerültek elő.⁴² Az Árpád-kori (11–13. századi) Magyar Királyság területéről jelenleg nem ismert régészeti kontextusból olyan fémfonalas női fejviselet töredéke, amelyhez fém kiegészítő (hajkarika vagy hajtű) csatlakozna.

A legtöbb Árpád-kori ruhaszegélyként, női fejdíszként vagy egyéb személyes tárgyak (pl. tarsoly) részeként hasznosított fémfonalas textilekről elterjedésüket tekintve elmondhatjuk, hogy azok leginkább az ország középső részén, a *Medium Regnii* területén és a hatalmi struktúra központjaiban (ispáni székhelyeken) fordulnak elő, míg dél-

alföldi sűrűsödésüket az Al-Duna, a Maros és a Tisza mentén húzódó kereskedelmi utak⁴³ hatásával hozhatjuk összefüggésbe (7. kép, 1. táblázat).

Magyarországon 2017-től indult meg a középkori fém-szálak textilként nagyobb léptékű archeometriai kutatása, amely során az alkalmazott, nagyműszeres anyagvizsgálatok (pl.: SEM, EDX, EPMA, EBSD, TEM, mikro-Raman-spektroszkópia) hatékony kombinálásával a fémfonalak alapját képező ezüstszalag réztartalmában megfigyelt különbségek a különböző száltípusok esetében szándékos technológiai választásra utalnak. A vizsgált 13–17. századi, 7–40 µm vastagságú aranyozott ezüstszalagok előállításának technológiájában jelentős eltérések nem mutathatók ki,⁴⁴ így a fonalak makroszkópos megfigyelés alapján – önmagukban – pontosabb keltezésre nem alkalmasak.

A SZENTES-KAJÁN-TEPLOMDOMBI LELET KÁRPÁT-MEDENCÉN KÍVÜLI KAPCSOLATRENDSZERE

A fémfonalas viseletmaradványok párhuzamai a hazai Árpád-kori leletanyag mellett Kelet-Európában is elterjedtek voltak. Női fejdíszként használt fémfonalakkal szőtt szalagtöredékek több közép-európai lelőhelyről is ismertek, például a lengyelországi Stary Brześć-ből.⁴⁵ Jó állapotban, szerkezetileg azonban jelentősen eltérő, „sapkaszerű”, zárt főkötők kerültek elő az ausztriai Villach-Judendorfból is.⁴⁶

Fémfonalakkal szőtt textilekkel, szalagokkal már a Rusz 10–11. századi leletanyagában is találkozhatunk, ezeket ruhaszegélyként és a fejviselet részeként egyaránt használták.⁴⁷ A női fejdíszként használt darabok közül az egyik legkiemelkedőbb minőségű, a gnyozdovói C-198. számú kurgánban (RU) feltárt darab.⁴⁸ Szintén igen magas minőségű, fémfonalas, táblácskás szövésű fémfonalas szalagmaradvány ismert a kijevi Tizedes templomból is, bár ennek felhasználási módja kérdéses⁴⁹ (6. kép 5). Ezek a Ruszból ismert darabok, készítéstechnikai szempontból nem tekinthetők a szentesi lelet közeli párhuzamainak, mivel táblácskás szövésű készületek, viszont hasonló viseleti célt tölthettek be a női fejdíszek részeként. A 12–13. században már a Ruszban előkerült női fejdíszekhez sem kapcsolódnak fémfonalas maradványok. Jellemző, hogy az ezüstszalagok főként a nyak

³⁶Szabó (1938) 35.

³⁷Szabó (1938) 35.

³⁸Zalotay (1957) 38.

³⁹Kulcsár (1995) 230.

⁴⁰Hatházi és Kovács (2014) 268, 22. kép.

⁴¹Nyárádi és Gáll (2017) 716–719.

⁴²Nyárádi és Gáll (2017) 719–720.

⁴³A fémfonalas leletek elterjedése hasonló mintázatot mutat, mint a 10. századi, balkáni eredetű importtárgyak által kirajzolt kereskedelmi utak. Egy nehezen értelmezhető lelet megjelenik a Balaton délnyugati térségében is, Zalaváron: Ritoók (2010). A lelőhely tágabb környezetéből – eddig – további Árpád-kori, fémfonalas leletek nem kerültek elő. A 10. századi kereskedelmi utakról bővebben: Mesterházy (1993) 453–456.

⁴⁴Weiszbürg et al. (2017).

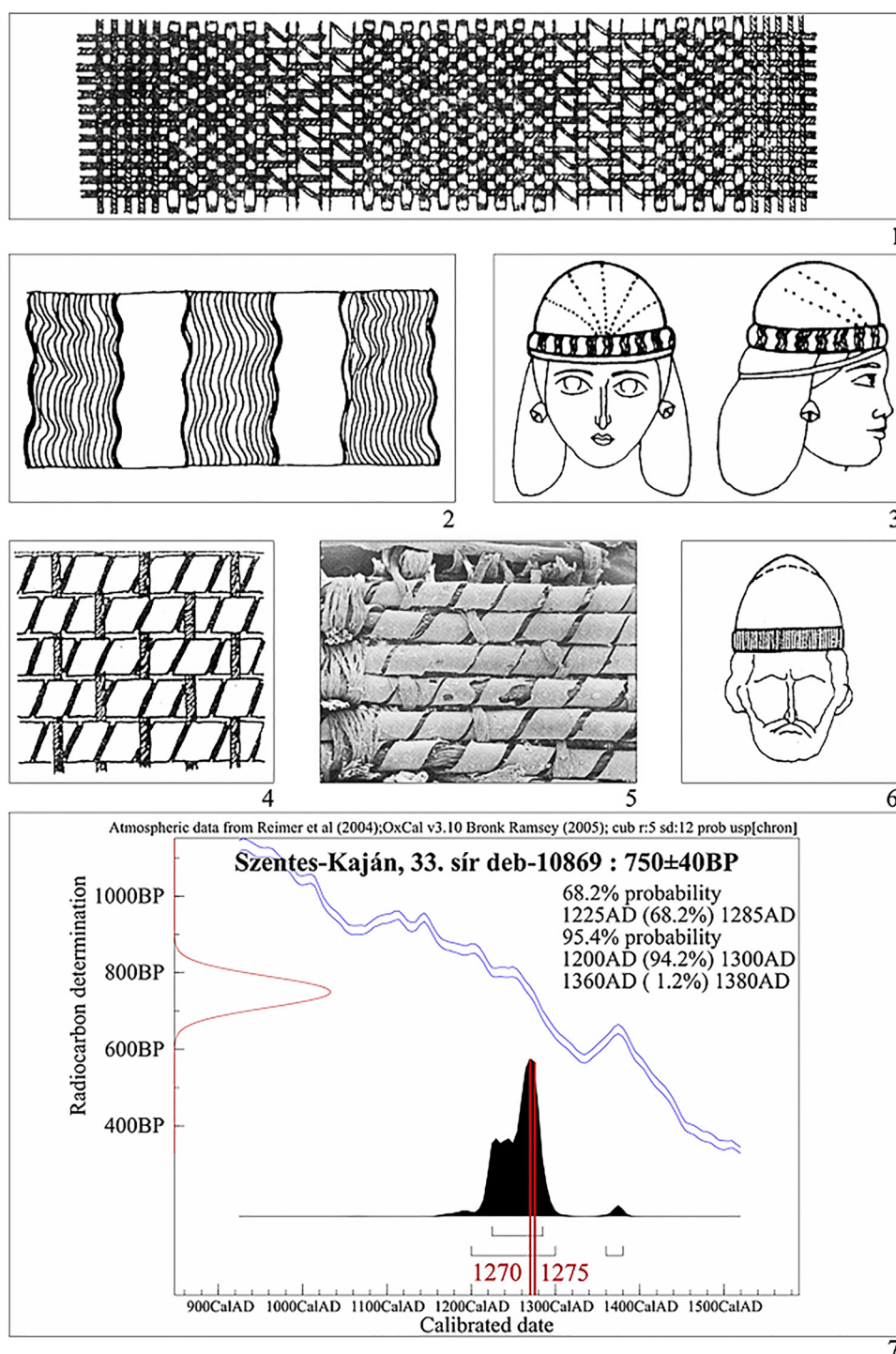
⁴⁵Moszczyński (1990) 133–135.

⁴⁶Petrasccheck-Heim (1970).

⁴⁷Ofinskaya (2018) 415–418.

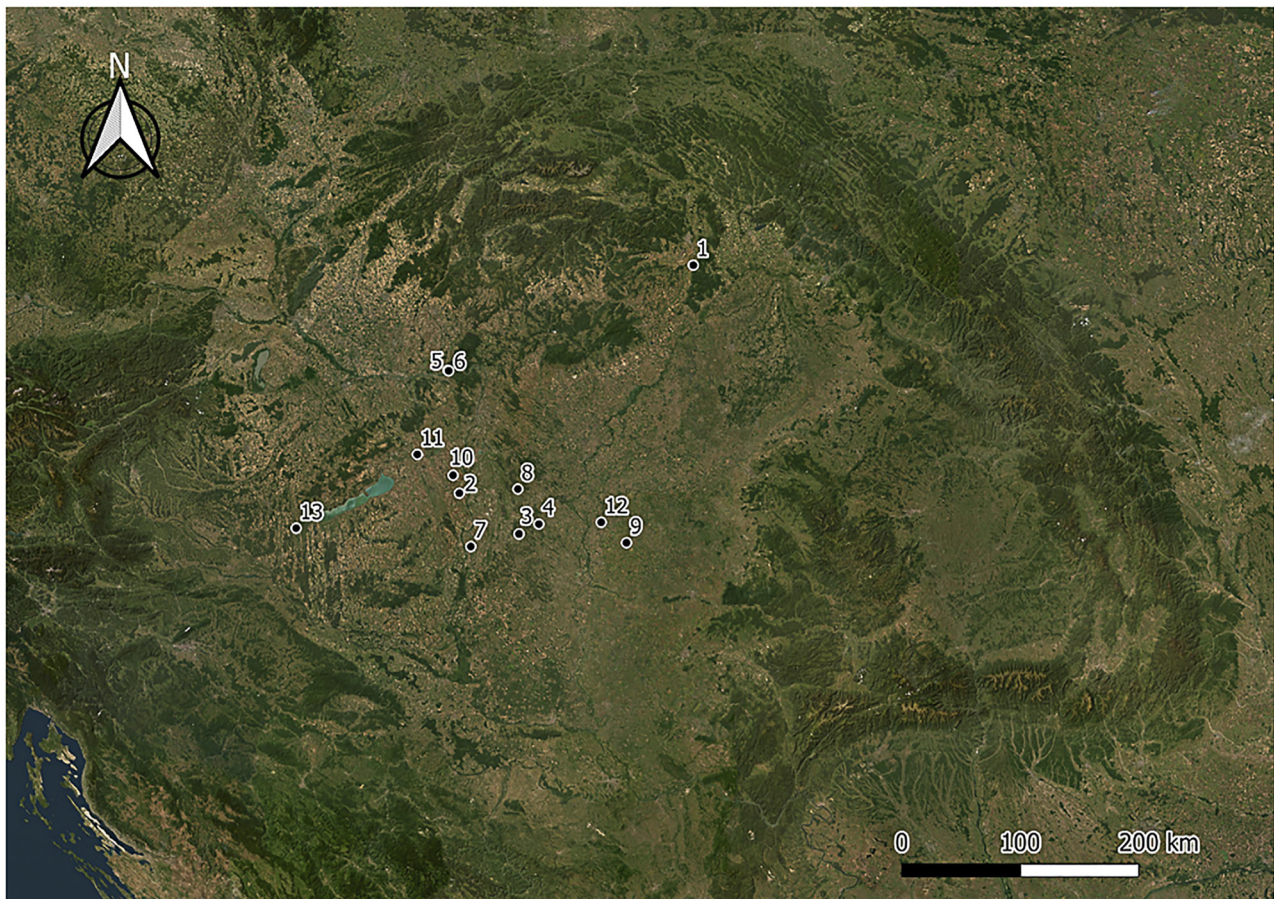
⁴⁸Ofinskaya (2018) 424, рис. 8.

⁴⁹Klochko és Bredis (2016) Ил. 8.

6. kép. A lelet bulgáriai párhuzamai és a Szentes-Kaján-Temetőhalom 33. sír radiokarbon keltezése. 1: textilmaradvány Preslavból (Chokoev (2006) Obr. 51. nyomán); 2–3: aranyfonalakkal szőtt főkötő rekonstrukciója a Veliko Tarnovo-i Szent Negyven Mártír templomból (Chokoev (2006) Obr. 59. nyomán); 4: aranyfonalakkal szőtt főkötő rekonstruált kötésrajza a Veliko Tarnovo-i Szent Negyven Mártír templomból (Chokoev (2006) Obr. 44. nyomán); 5: mikroszkópos felvétel a kijevi Tizedes templomból (Karger feltárása 1936–1939) származó 10–12. századi fémfonalas szalagról (Klochko és Bredis (2016) II. 8. nyomán); 6: aranyfonalakkal szőtt középkori fejfedő rekonstrukciója Bulgáriából (Chokoev (2006) Obr. 64. nyomán); 7: Szentes-Kaján-Temetőhalom 33. sír radiokarbon keltezése

Fig. 6. Bulgarian parallels of the find and radiocarbon dating of Grave 33 of Szentes-Kaján-Temetőhalom. 1: textile remains from Preslav (after Chokoev (2006) Obr. 51); 2–3: reconstructed headwear interwoven with gilded threads from the Church of St. Forty Martyrs in Veliko Tarnovo (after Chokoev (2006) Obr. 59); 4: reconstructed knitting pattern of a headwear interwoven with gilded threads from the Church of St. Forty Martyrs in Veliko Tarnovo (after Chokoev (2006) Obr. 59); 5: microscope image of a 10th–12th-century metal-braided headdress from the Church of Tithe in Kiev (Karger's excavation 1936–1939) (after Klochko and Bredis (2016) II. 8); 6: reconstructed medieval headdress interwoven with gilded threads from Bulgaria (after Chokoev (2006) Obr. 64); 7: radiocarbon dating of Grave 33 of Szentes-Kaján-Temetőhalom

7. kép. A régészeti feltárásokból ismert 11. század és a 13. század első fele közé keltezhető fémfonalas textiletek elterjedése a Kárpát-medencében (A lelőhelyek feloldását az [1. táblázat](#) tartalmazza)

Fig. 7. Metal-threaded textile finds from archaeological excavations in the Carpathian Basin between the 11th and the first half of the 13th century (site names are resolved in [Table 1](#))

környékéről – tehát ruhaszegélyként értelmezhető pozícióból – kerülnek elő, illetve hímzésre használták fel azokat.⁵⁰

Az említett fejviseleti elemek szerkezetileg minden esetben jelentősen eltérnek a Szentés-Kaján-temetőhalmi 33. sírból ismert példánytól. A villachi darabok zártak, „sapkaszerűek”, míg a lengyelországi darab a Rusz területéről ismert darabokkal mutat hasonlóságot, vagyis egy keskeny táblácskás szövésű szalag, amely az összetett fejviselet egy elemét képezhette, feltehetően egy kendőt szoríthatott le. A szélesebb fémfonalas homlokpánttal készült szentesi darab legközelebbi párhuzamait nem a nyugat- és közép-európai leletanyagban kell keresnünk, de még csak nem is a Ruszban.

Viszont éppen a 13. században jelentek meg a II. Bolgár Cártság temetkezéseinek leletanyagában azok a fejdíszek, melyek egy részét széles aranyozott ezüstoffonalsávok kialakított sávok beszövésével díszítették ([6. kép 1–3](#)).⁵¹ Több ilyen

maradvány is ismert, például Veliko Tarnovóból⁵² és Dras-tarból.⁵³ Feltehetően ezekhez hasonló lehetett egykor a Szentés-kajáni példány is. Ezek pontos szerkezete sajnos nem ismert, de egyes kutatók a bolgár népviselethez ismert *szokaj* nevű fejdísz előzményeinek tartják ezeket. Valószínűleg több szerkezeti megoldás is létezhetett: egyes esetekben bőrből készült, sapkaszerű fejfedőkhöz csatlakoznak, míg más esetekben további vászonkötésű selyemszövet-maradványok, vászontöredékek kapcsolódnak hozzájuk.⁵⁴ Emellett, mint a Magyar Királyság területén, úgy a II. Bolgár Cártságban is számos célra, így övként és ruhaszegélyként is felhasználták a fémfonalas textileket.⁵⁵

Egyes említett bulgáriai töredékek nemcsak a szentesi, hanem az abaújházi aranyozott ezüstoffonalsávok töredékkel is formai hasonlóságokat mutatnak.⁵⁶ A szentesi tárgy

⁵⁰Stepanova (2017) 117; 228, Fig. 64.

⁵¹Chokoev (2006) 30, Obr. 23, 32, Obr. 26, 41, Obr. 30, 88, Obr. 32.

⁵²Chokoev (2021) 429, 445, Obr. 33.

⁵³Chokoev (2023) 67–74.

⁵⁴Chokoev (2006) 167–173.

⁵⁵Chokoev (2006, 2021, 2023).

⁵⁶Chokoev (2006) 72, Obr. 31, 83–96.

1. táblázat. A régészeti feltárásokból ismert, a 11. század és a 13. század első fele közé keltezhető fémfonalas textilelemek elterjedése a Kárpát-medencében (a 7. kép melléklete)

Table 1. Metal-threaded textile finds from archaeological excavations in the Carpathian Basin between the 11th and the first half of the 13th century (appendix of Fig. 7)

Sorszám (Fig. 7)	Lelőhely	Textil alapanyaga	Pozíció a sírban	Viseleti elem	Kelkezés	Elhunyt kora	Forrás
1.	Abaújhely-Földvár, kincslelet	aranyozott ezüstsálakból szőtt	–	főkötő	13. sz. közepe	–	Bakos et al. (2020).
2.	Baracs-Ápátszállás, 4. sír	aranyozott részszalaggal körültekercselt fonál	koponyán	párta	12–13. sz.	–	Kulcsár (1995) 230.
3.	Bócsa	aranszál	–	főkötő	12–13. sz.	fenőtt nő	Szabó (1938) 35.
4.	Bugac-Felsőmonostor	fémzsálak	–	pártaöv	12–13. sz.	fiatal nő	Szabó (1938) 35.
5.	Esztergom-Prímás szigeti apácakolostor, 300. sír	aranszálak	szeméremcsont alatt	gallér	12. sz. (1141 után)	gyermek (14–16 éves)	Lovag (2014) 79–80.
5.	Esztergom-Prímás szigeti apácakolostor, 359. sír	aranszálak	bal combcsontján	tarsoly	12. sz.	felőtt férfi	Lovag (2014) 79–80.
5.	Esztergom-Prímás szigeti apácakolostor, 376. sír	aranszálak	bal csuklójánál	tarsoly	12. sz. (1118 után)	felőtt férfi (22–28 éves)	Lovag (2014) 79–80.
6.	Esztergom-Zsidód	aranyozott ezüstsálak	álla alatt	gallér	12–14. sz.	gyermek	Molnár (2005) 112.
7.	Kalocsa-Székesegyház, Asztrik érsek sírja	arannyal átszött	–	mitra	11. sz.	felőtt férfi	Nagy (1968) 113.
8.	Kerekegyháza- Kápolnahalom	aranszál	–	főkötő	12–13. sz.	felőtt nő	Szabó (1938) 35.
9.	Orosháza- Gellértegyháza, 457. sír	fémzsövetfonadék	koponya alatt	–	11–12. sz.	–	Zalotay (1957) 38.
9.	Orosháza- Gellértegyháza, 460. sír	aranyos fémzsálakból font	koponyája jobb oldalán	fejdísz	11–12. sz.	–	Zalotay (1957) 38.
10.	Perkáta-Nyúli-dűlő, S-7406	aranszállal átszött	–	–	12–13. sz.	–	Hatházi és Kovács (2014) 268, 22. kép.
11.	Székesfehérvár- Nagyboldogasszony- bazilika, Antiochiai Anna sírja	–	–	–	12. sz. vége	felőtt nő	Sipos (1999).
12.	Szentes-Kaján- Temetőhalom, 33. sír	aranyozott ezüstsálakból szőtt	a koponya jobb oldalán	főkötő	13. sz. első fele	felőtt nő	közöletlen
13.	Zalavár-Bencés monostor	aranszállal kivarrt	–	gallér	11. sz. vége	felőtt nő	Ritoók (2010) 8.

legközelebbi párhuzamának a Veliko Tarnovo-i Szent Nagyven mártír templomból előkerült darabokat tarthatjuk, mivel hasonló széles, nem táblácskás szövessel készült fémfonalas szalagokat használtak azokhoz.⁵⁷ A fémfonalas homlokpántok egy összetett fejként képezhettek, feltehetően egy kendőszerű elemet szoríthattak le, de a rendelkezésre álló adatok nem elegendőek a viseleti elem megjelenésének pontos rekonstrukciójához.

ÖSSZEFOGLALÁS

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a régészeti leletek bizonyossága nyomán, a magyar honfoglalást követő „divatváltás” után igen hamar szerepet kaptak a fémfonalakkal ékített öltözékek mind a világi, mind pedig az egyházi elit reprezentációjában. A 12. századtól kezdve pedig a fémfonalakokkal – itt már aranyozott ezüstsálakkal – díszített viseleti elemek megjelennek a centrális helyeken fekvő temetők és tehetősebb falusi közösségek leletanyagában is. Fontos leszögezünk, hogy azok a közösségek, melyek sírjaiban felbukkannak a fémfonalas ruhaszegélyek, női fejdíszek kiemelkedő gazdasági potenciállal rendelkezettek,

⁵⁷Chokoev (2006, 2021).

hiszen ezen temetőekben gyakran felbukkannak arany S végű karikaékszerek is. Szentes-Kaján esetében pedig a gazdasági potenciált nemcsak ezen ékszerek jelzik, hanem a Partiumból a Körösön leszállított, még az alapozásban is előforduló, gondosan faragott mészköb्लokk is.⁵⁸

Az Árpád-kori fémfonalas női fejdíszek egy része nyugat-európai kapcsolatokkal bírhat, de véleményünk szerint a Szentes-kajáni példány nyomán egy olyan balkáni, bulgáriai kapcsolatrendszer látszik kirajzolódni, melyről eddig nem voltak (komoly) adataink, ismereteink. Véleményünk szerint nem zárható ki, hogy az abaújházi példány is rendelkezik ilyen irányú kapcsolatokkal. Ezt az elképzelést erősíti a leletek kontextusa is. Ugyanis az abaújházi kincsleletben megtalálható láncos-csüngős, bizánci-balkáni eredetű fülbevalók is, melyek párhuzamai jórészt Bulgáriából is ismertek.⁵⁹ A fémfonalas fejdísz részletét rejtő szentesi sírból előkerült gyűrű szintén balkáni formai párhuzamokkal bír,⁶⁰ sőt a déli kapcsolat lehetősége a templom építése,⁶¹ illetve az eltemetettek antropológiai jellegzetességeinek kapcsolatrendszere nyomán is felmerült.⁶²

Szentes környékén – földrajzi fekvése okán – jelentős mennyiségben csoportosulnak a balkáni-bizánci eredetű tárgyak már a honfoglalás kori és kora Árpád-kori temetőekben, például Szentes-Szentlászlón is.⁶³ Ez feltehetően a mikrorégió déli politikai-gazdasági orientációjával és az ún. Tisza-menti kereskedelmi út hatásával magyarázható, melynek eredete Ajtony uralmának időszakáig vezethet vissza.⁶⁴ Dolgozatunk az első azon régészeti elemzések sorában, melyek biztosan alátámasztják, hogy mindez nem korlátozódott kizárólagosan a 10–11. századra, hanem folytatódott az Árpád-kor későbbi szakaszában is. Úgy gondoljuk, hogy a feltehetően balkáni eredetű fémfonalas női fejdíszek dél-alföldi feltűnése a fenti megállapítást jelen ismereteink alapján kellően alátámasztja.

TÁMOGATÁS

A cikk a PPKE-BTK-KUT-23 és a PPKE BTK Mester és Tanítvány Kiválósági Program, valamint a az ELTE HTK MÖK 2022–2026 számú projekt keretében valósult meg.

⁵⁸Kóbor Balázs geológus (Szegedi Tudományegyetem) meghatározása.

⁵⁹További irodalommal: Jakab (2007) 256–260.

⁶⁰Keszi (1999) 135.

⁶¹Türk (2005) 216.

⁶²Az antropológiai adatokért a temetőrészletet feldolgozó Csősz Aránakának mondunk köszönetet.

⁶³Ilyenek lehetnek például a temetőből származó mellkeresztek: Széll (1941) 234, 238. A mellkeresztek szerepéről a kereskedelmi utak mentén: Mesterházy (1993) 455.

⁶⁴Ajtony territórium a Tisza- és a Maros-menti kereskedelmi út javaira települt: Mesterházy (1993) 454–455.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A sírt Scholtz Róbert tárta fel, az *in situ* felvételt és feltárást, valamint a restaurálását Vigh László végezte. A sírrajzot Gábor (Lupo) János és Czabarka Zsuzsa, a tárgyrajzot Czifrák László készítette, a tárgy- és részletfotók Pápai Zoltán munkái. A leletekről az elektronmikroszkópos felvételeket Mihalik Erzsébet (SZTE TTK Növénytan Tanszék és Fűvészkert), a sír antropológiai meghatározását Csősz Aranka, radiokarbon kormeghatározását pedig Szántó Zsuzsa készítette. A fémfonalak anyagvizsgálatát Járó Márta (MNM) végezte. Az angol szöveg Sebők Katalin fordítása. Munkájukért köszönetünket fejezzük ki!

IRODALOM

- Bakos, G., Sipos, E., Tóth, Cs. és Wolf, M. (2020). Tatárjárás kori kincslelet az abaújházi ispáni várból (A hoard from the period of the Mongol invasion, discovered in the Abaújház fort). *Magyar Régészet Online Magazin*, 2020(4): 52–61. <https://doi.org/10.36245/mr.2020.4.3>
- Bálint, Cs. (1971). X. századi temető a szabadkígyósi-pálligeti táblában (Tenth century cemetery in the Pál liget plot of Szabadkígyós). *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei*, 1: 49–88.
- Bálint, Cs. (1991). *Südungarn im 10. Jahrhundert*, Vol. 11. Studia Archaeologica, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bardoly, I. (Szerk.) (2002). *A magyar királyok koronázó palástja*. Magyar Képek Kiadó, Veszprém és Budapest.
- Bede, Á. (2008). *Szentesi halmi*, Vol. 10. Szentesi Műhely Füzetek, Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára, Szentes.
- Bíró, Gy. és Balázs, J. (2018). A „gellértegyházi” temető kutatásának legújabb eredményei. In: Ringer, I. (Szerk.), *A Fialat Középkoros Régészek VIII. konferenciájának tanulmánykötete*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Kazinczy Ferenc Múzeum, Sátorlajújhely, 71–94.
- Brandenburgh, Ch. R. (2016). *Clothes make the man. Early medieval textiles from The Netherlands*, Vol. 30. Archaeological Studies Leiden University, Amsterdam University Press, Leiden.
- Buzás, G. (2014). A kalocsai érseksír azonosítása. *Archaeologia – Altum Castrum Online*, 1–7. https://pannonhalma70-74.gportal.hu/portal/pannonhalma70-74/upload/251068_1397808574_08875.pdf (utolsó elérés: 2025. augusztus 28.).
- Chokoev, I. (2006). *Tekstil ot srednovekovni arheologicheski obyekti v Bulgariya* (Textile found at the Medieval archaeological sites in Bulgaria). Faber, Veliko Tarnovo.
- Chokoev, I. (2021). *Tkanite ot dvortsovata tserkva na stolichniya Tarnov. Materiali ot razkopite prez 1951 g.* (Textiles from the palace church of the capital city of Tarnov. Materials from the Excavations in 1951). Faber, Veliko Tarnovo.
- Chokoev, I. (2023). *Tkani ot srednovekovni Dristar. Nekropol na tserkva № 2* (Textiles from Medieval Dristar. Church 2 Cemetery). Faber, Veliko Tarnovo.
- Csallány, G. (1937). Kajánban árpádkori temetőt találtak. *Alföldi Újság*, november 28., 4.
- Csallány, G. (1940). Honfoglalás- és Árpád-kori sírokban talált magyar és idegen pénzek a szentesi Csongrádvármegyei Múzeum gyűjteményeiben. *Numizmatikai Közöny*, 23–25.

- E. Nagy, K., Kralovánszky, M., Mátéffy, Gy. és Járó, M. (1993). *Textiltechnikák*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- Fehér, G., Éry, K. és Kralovánszky, A. (1962). *A Közép-Dunamérence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei*, Vol. 2. Régészeti tanulmányok, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Flórián, M. (1979). Főköttő. In: Ortutay Gy. (Főszerk.), *Néprajzi Lexikon*, Vol. 2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 211–216.
- Flórián, M. és Gáborján, A. (1981). Párta, szűzpárta. In: Ortutay Gy. (Főszerk.), *Néprajzi Lexikon*, Vol. 4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 198–200.
- Geijer, A. (1938). *Birka III. Die Textilfunde aus den Gräbern*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Grömer, K. (2016). *The Art of Prehistoric Textile Making. The development of craft traditions and clothing in Central Europe*. Naturhistorisches Museum Wien, Wien. https://doi.org/10.26530/oapen_604250
- Hatházi, G. és Kovács, L. O. (2014). Árpád-kori falu és kun szállás Perkáta-Nyúli dűlő lelőhelyen. Falu, templom és temetők. In: Rosta, Sz. és V. Székely, Gy. (Szerk.), „*Carmen miserabile*”. *A tatárjárás magyarországi emlékei*, Katona József Múzeum, Kecskemét, 241–270.
- Jakab, A. (2007). Tatárjárás kori kincslelet Tyukod-Bagolyvárról (Hortfund aus der Zeit des Mongolenüberfalls in Tyukod-Bagolyvár). *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve*, 49: 247–296.
- Járó, M. (2002). A magyar koronázási palást aranyfonalai. In: Bardoly, I. (Szerk.), *A magyar királyok koronázási palástja*, Magyar Képek Kiadó, Veszprém és Budapest, 55–72.
- Keszi, T. (1999). 10. századi zárt lemezgyűrűk pajzsalakúán kiszélesedő fejfel, pentagramma- és madárábrázolással (Geschlossene Plattenringe aus X. Jahrhundert mit schildförmig ausgebreitetem Kopf, mit Darstellung von Pentagramma und Vogel). In: S. Perémi, Á. (Szerk.), *A népvándorlaskor fiatal kutatói 8. találkozásának előadásai*. Veszprém, 1997. november 28–30. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 133–148.
- Klochko, L. és Bredis, N. H. (2016). Doslidzheniya tekstilyu z rozkopok Desyatinnoyi tserkvi (z kolektzii Natsionalnogo muzeyu istorii Ukrayini). In: Pisarenko, N., Arhipova, Je. és Ananyeva, T. (Szerk.), *Opus mixtum № 4*, Ministerstvo kulturi Ukrayini, Muzei istoriyi Desyatinnoyi tserkvi. Kyev, 146–156.
- Kovalovszki, J. (1957). *Régészeti adatok Szentes környékének település történetéhez*, Vol. I.5. Régészeti Füzetek, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- Kulcsár, M. (1995). Az Árpád-kori templom körüli temetők kialakulásának kérdéséhez. Előzetes beszámoló az 1993–1994. évi baracsi feltárásokról (Vorbericht über die Freilegung des Arpadenzeitlichen Gräberfeldes von Baracs [1993–1994]). *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 11: 227–238.
- Lengyel, B. (2013). Két 16. századi fémfonalas párta anyagvizsgálata, készítés-technikája és restaurálása (Materialuntersuchung, Herstellungstechnik und Restaurierung der zwei Jungfernkranze mit Metallfaden aus dem 16. Jh.). In: Varga, M. (Szerk.), *Fiatal középkoros régészek IV. konferenciájának tanulmánykötete*, Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár, 191–204. <https://doi.org/10.26080/krmmkozl.2013.2.191>
- Lovag, Zs. (2014). *Az Esztergom-Prímás szigeti apácakolostor feltárása*, Opuscula Hungarica, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- Mesterházy, K. (1982). A kéziratok térképek régészeti hasznosítása. In: Gazdag, I. (Szerk.), *Hajdú-Bihari kéziratok térképek II.*, Vol. 18. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen, 103–107.
- Mesterházy, K. (1983). Köznépi ékszerek nemesfém változatai: arany S-végű hajkarikák (Edelmetall-varianten von Schmuckstücken des Gemeinvolkes: goldene Schläfenringe mit S-förmigem Ende). *Alba Regia*, 20: 143–151.
- Mesterházy, K. (1993). Régészeti adatok Magyarország 10–11. századi kereskedelméhez. *Századok*, 127: 450–468.
- Molnár, E. (2005). Esztergom-Zsidód templom körüli temetője (The Esztergom-Zsidód churchyard). In: Ritoók, Á. és Simonyi, E. (Szerk.), „*A halál árnyékának völgyében járok...*” *A középkori templom körüli temetők kutatása*. A Magyar Nemzeti Múzeumban, 2003. május 13–16. között megtartott konferencia előadásai, Opuscula Hungarica, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 109–114.
- Moszczyński, J. (1990). Die Gewebe aus dem Graberfeld des 12.–16. Jh. in Stary Brzesc, Wojewodschaft Wloclawek. In: Walton, P. és Wild, J.-P. (Szerk.), *Textiles in Northern Archaeology. NESAT III. Textile Symposium in York, 6–9 May 1987*, Vol. 3. NESAT North European Symposium for Archaeological Textiles Monograph, IAP és Archetype, London, 131–144.
- Nagy, Á. (1968). A kalocsai XI. századi érseksír leletei. *Művészettörténeti Értesítő*, 17: 112–123.
- Nyárádi, Zs. és Gáll, E. (2017). Az Erdélyi-medence „nyugatiasodása” – Migráció és/vagy akkulturáció? Hajtűviselet a 12. századi Erdélyi-medencében (The westernization of the Transylvanian Basin: Migration and/or acculturation? Hairdress in the Transylvanian Basin in the 12th Century). In: Türk, A. (Szerk.), *Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája*. Esztergom, 2014. november 4–6. Conference of young scholars on the Migration Period. November 4–6, 2014, Esztergom, 2. kötet, Archaeolingua, Budapest, 713–753. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2017.3.2_31
- Orfinskaya, O. V. (2018). Tekstil Gnozdovskogo kompleksa. In: Kainov, S. (Szerk.), *Gnozdovskiy arheologicheskii kompleks. Materiali i issledovaniya 1. Sbornik k yubileyu D. A. Avdusina*, Trudi Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeya, Moskva, 413–460.
- Pennick Morgan, F. (2018). *Dress and Personal Appearance in Late Antiquity. The Clothing of the Middle and Lower Classes*, Vol. 1. Late Antique Archaeology – Supplementary Series, Brill, Leiden és Boston. <https://doi.org/10.1163/9789004353466>
- Petrascheck-Heim, J. (1970). Die Goldhauben und Textilien der hochmittelalterlichen Gräber von Villach-Judendorf. *Neues aus Alt-Villach*, 7: 56–190.
- Ritoók, Á. (2010). *Zalavár-Vársziget az Árpád-korban. A régészeti kutatások eredményei*. Doktori disszertáció tézisei, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. <https://doktori.btk.elte.hu/hist/ritookagnes/tezis.pdf> (utolsó elérés: 2025. augusztus 28.).
- Selmeczi, L. (2006). „...Istentől adattál édes szűz koronám.” Adatok a párta történetéhez a Kárpát-medencében. *Ethnographia*, 117(1): 17–64.
- Sipos, E. (1993). A Szt. László-palást metamorphozisa (The metamorphosis of King Ladislav's mantle). *Folia Historica*, 18: 255–265.

- Sipos, E. (1999). Textiltöredékek Antiochiai Anna sírjából. In: Cserményi, V. (Szerk.), *150 éve történt... III. Béla és Antiochiai Anna sírjának fellelése*, Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár, 60–68.
- Stepanova, I. (2017). *The Burial Dress of the Rus' in the Upper Volga Region (Late 10th–13th Centuries)*, Vol. 43. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, Brill, Leiden és Boston. <https://doi.org/10.1163/9789004340978>
- Szabó, K. (1938). Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei, Vol. 3. Bibliotheca Humanitatis Historica, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- Széll, M. (1941). XI. századi temetők Szentes környékén (Le as cimetières du X siècle aux environs de Szentes). *Folia Archaeologica*, 31: 231–265.
- Tóth, E. (2023). *A koronázási palást*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- Türk, A. (2003a). Árpád-kori ötvöstárgy Szentes-Kaján, Temetőhalom (Csongrád megye) lelőhelyről (Eine Árpadenzeitliche Goldschmiedarbeit vom Fundort Szentes-Kaján, Temetőhalom [Komitat Csongrád]). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archeologica*, 9: 319–332.
- Türk, A. (2003b). Szentes, Kaján, Temetőhalom. In: Kisfaludi, J. (Szerk.), *Régészeti Kutatások Magyarországon 2001 – Archaeological Investigations in Hungary 2001*, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 209–210.
- Türk, A. (2004). Szentes, Kaján, Temetőhalom. In: Kisfaludi, J. (Szerk.), *Régészeti Kutatások Magyarországon 2002 – Archaeological Investigations in Hungary 2002*, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 220–221.
- Türk, A. (2005). Árpád-kori templom körüli temető feltárása Szentes-Kaján, Temetőhalmon (The excavation of a churchyard from the Árpadian Era at Szentes-Kaján, Temetőhalom). In: Ritoók, Á. és Simonyi, E. (Szerk.), *„A halál árnyékának völgyében járok...” A középkori templom körüli temetők kutatása. A Magyar Nemzeti Múzeumban, 2003. május 13–16. között megtartott konferencia előadásai*, Opuscula Hungarica, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 213–219.
- Weiszbürg, T. G., Gherdán, K., Ratter, K., Zajzon, N., Bend, Zs., Radnóczi, Gy. Z., Takács, Á. V., T. Varga, G. és Szakmány, Gy. (2017). Medieval gilding technology of historical metal threads revealed by electron optical and micro-Raman spectroscopic study of focused ion beam-milled cross sections. *Analytical Chemistry*, 89(20): 10753–10760. <https://doi.org/10.1021/acs.analchem.7b01917>
- Zalotay, E. (1957). *Gellértgyházai Árpád-kori temető*, Vol. I.7. Régészeti Füzetek, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- Zay, O. (2015). „Tegnap még lány vala, most immár kontya vagyon” Női haj- és fejviseletek a kora újkorban („Gestern war sie Mädchen, jetzt trägt sie nunmehr einen Dutt” Haar- und Kopfrachten der Frauen in der Frühneuzeit). In: Szöllösy, Cs. és Pokrovenszki, K. (Szerk.), *Fiatal Középkorosi Régészek VI. konferenciájának tanulmánykötete*, Vol. 51. A Szent István Király Múzeum Közleményei, Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár, 205–222.

A 13th century metal threaded textile fragment from the churchyard at Grave 33. at Szentes-Kaján-Temetőhalom: New data on the history of the use of metal threaded textiles in the Árpád Period Hungarian Kingdom

Attila Türk – Flórián Harangi

In our study, we present a 13th-century textile fragment with metal threads from the southern part of the Hungarian Great Plain, found in 2001 in Grave No. 33 of the Szentes-Kaján-Temetőhalom churchyard. The archaeological site of Szentes-Kaján-Temetőhalom is located in the northern part of Csongrád-Csanád County, in the administrative district of Szentes, 13 km north of the town, in the border area of Kaján. The find is known from the fairly rich churchyard cemetery, the use of the cemetery started in the early first half of the 11th century. In addition to the technical analysis of the find, we are the first to argue for a possible Balkan origin of this type of headgear. At the same time, we emphasise that the metal fibre textiles, which certainly appeared as imports in early Hungary, reached the Kingdom of Hungary from several directions and sources.

Some gold-threaded textiles may have Western European connections, but the Szentes-Kaján example shows a discernible Bulgarian connection. Presumably, its closest parallel, the Abaújszék example, has links in the Balkans, as suggested by the pendants of Byzantine-Balkan origin known from the hoard, whose parallels are also known from Bulgaria. A ring from the grave containing the metal threaded from Szentes-Kaján-Temetőhalom also has parallels in the Balkans. The parallels of metal-threaded textile remains are well known in Eastern Europe, in addition to the domestic Árpád-period finds. Coif and ribbon fragments woven with metal threads used as headgear are known from several Central European sites, such as Stary Brzesc in

Poland and Villach-Judendorf in Austria. In all cases, these finds are structurally very different from the Szentes finds, so it is probably not in the Western and Central European finds that we should look for parallels.

The wrapping of silk yarns with silver bands gilded on one side has been a well-known technique in metal-thread making since the turn of the 10th and 11th centuries. Although there are few analysable parallels with the textiles of the Árpád period, previous studies have shown that, after the dominance of gold thread in the 10th and 11th centuries, the use of gilt silver thread became more widespread from the 12th century onwards. Ribbons woven with silver thread from this period are known mainly from Scandinavia. From the 12th century onwards, costumes decorated with metal threads (here already gilt silver threads) also appear in the artefacts of cemeteries and wealthier village communities in central locations. It is important to note that the communities in whose graves metal threaded clothespins and bonnets appear may have had outstanding economic potential, as gold rings with S-shaped ends often appear in these cemeteries.

We can say about the spread of the metal threaded textile finds—which were used as garment hem, headgear or other personal objects (e.g. pouches)—that those mostly found in the central part of the country, in the area of the *Medium Regni* and in the centres of the power structure, while their concentration in the South Great Plain is related to the influence of the trade routes along the Duna and Tisza rivers.